

УДК 821.161.2.09

Є. Сохацька

М. ДРАЙ-ХМАРА ПРО ЛЕСЮ УКРАЇНКУ (національний аспект)

Проаналізовано дві наукові праці М. Драй-Хмари – «Леся Українка. Життя і творчість» та «Іван Франко і Леся Українка. (З полеміки 90-х років)». Акцентується увага на новизні суджень автора та виразному ідейному підтексті в цих творах.

Ключові слова: неокласик, інакомовлення, національне відродження, об'єктивний підхід.

Ім'я М. О. Драй-Хмари передусім асоціюється з гроном неокласиків, тобто групою київських поетів, які розвивали в українській літературі 20-х років ХХ ст. класичні форми художнього мислення [5, 38]. До цієї групи, як правило, причисляють, крім М. Драй-Хмари, М. Зерова, О. Бургардта, М. Рильського та П. Филиповича. За уявленнями тогочасної критики, неокласиків приваблювали не сучасні, а віддалені часи – античності чи французького «парнасізму». За справедливим твердженням М. Наєнка, звернення до віддалених часів було, скоріше, поетичною грою, хоча й з натяком на серйозність. У М. Зерова, за дослідником, «віддаленою» в його творчості сприймається тільки форма, а зміст її цілком сучасний...» [5, 39]. Нам видається прийнятною інша теза вченого, що « поезія неокласиків – це поезія пристрасного, цілковитого неприйняття прийшлої радянської влади, яка становить загрозу для людини і світу загалом» [5, 45]. Одним із виявів неприйняття неокласиками сучасної діяльності є прийом інакомовлення, ця найвиразніша ознака їхньої художньої поетики.

Українська національна ідея була домінуючою у життєтворчості М. Драй-Хмари. Національне в ній поєднується із загальнолюдським при певній наявності соціально-гуманістичного стержня. За свідченням О. Ашер, справжнім українцем відчув себе М. Драй-Хмара в 1915–1917 роках у Петрограді, де він студював славістику в університеті як професорський стипендіат.

Своїй дружині Ніні Петрівні признався, що в російському північному місті відчув себе українцем і що, ставши на цей шлях, **скорше помре, ніж зійде з нього** (виділення моє. – Є. С.) [1, 25]. Обіцянка виявилася фатальною, доказом чого є передчасна смерть на засланні на Колимі («у кам'яному мішку») 19 січня 1939 року. Українізація поета проявилася у зміні прізвища: з Михайла Драї він став Драй-Хмарою, прізвище Драй чомусь звучало в російській столиці як німецьке. У Петрограді він брав участь в об'єднанні студентів-українців, ходив на лекції з української історії, там викладав українською мовою брат Михайла Грушевського Олександр. «Батько почав по-новому думати й жити», – зазначає О. Ашер [1, 26]. У травні 1917 року повертається в Київ, щоб узяти активну участь у національному відродженні свого народу. Упродовж 1918–1923 років працює в Кам'янець-Подільському державному університеті (з 1921 – ІНО та СГІ) спочатку приват-доцентом, згодом професором кафедри загального слов'янознавства. У протоколі допиту він «охарактеризував» свою діяльність в ньому як контрреволюційну, а свій світогляд як націоналістичний: «В 1918–1923 гг. я находился в составе профессуры Каменец-Подольского университета, где **не националистов не было**» (виділення моє. – Є. С.) [3, 505]. А Кам'янецький університет «називає» твердиною націоналізму і базою для виховання студентів у яскраво вираженому націоналістичному напрямі [3, 488]. Отже, по суті, влучно й справедливо!

Увагою до національних моментів пройнята й літературно-наукова спадщина М. Драй-Хмари, зокрема його монографія «Леся Українка. Життя і творчість» (1926 р.). Ця праця стала предметом пильної уваги НКВС, що й зафіксовано в матеріалах слідчої справи. У сфабрикованому протоколі допиту М. Зерова зазначено, що М. Драй-Хмара як автор історико-літературних робіт про Лесю Українку «пропагандировал националистические воззрения, выпячивая националистические мотивы в творчестве украинских писателей, не делая никаких попыток объяснить классовую их сущность...» [3, 542]. І так, і ні. У той час марксистська критика, що набирала сил і претендувала на єдино правильну думку в критиці, намагалася використати ім'я Лесі Українки як

ім'я предтечі соціалістичних ідеалів, що нібито втілюються в радянський час. Журнал «Червоний шлях» та інші у 20-ті роки вміщували чимало архівних матеріалів про Лесю Українку (Б. Якубський) та ряд статей марксистських критиків (А. Музичка, В. Ковалівський, С. Щупак та ін.) про творчість поетеси.

Вагоме слово про творчість Лесі Українки сказав і М. Драй-Хмара. Для нього поетеса передусім вихована на національному ґрунті. Орієнтувалася вона, зазначає дослідник, передусім на «письменство європейське, світове» [3, 62]. Учений вводить в обіг нові факти з біографії поетеси (приміром, про її працю в київській «Просвіті» 1905–1906 рр.; для того часу – організація вкрай націоналістична, тому й розігнана радянською владою) та багато інших. Стверджує великий вплив на становлення світогляду Лесі Українки її дядька Михайла Драгоманова тощо.

Твердження М. Драй-Хмари про поетесу базувалися на дослідженнях учених, згодом відкинутих радянською владою, – М. Євшана (М. Федюшка), Л. Старицької-Черняхівської, Д. Донцова, А. Ніковського, М. Зерова), на матеріалах газет «Рада», «Рідний край», що теж підливало масла в огонь. У монографії можна навести чимало суджень, які йшли врозріз з марксистськими оцінками поезії Лесі Українки. Так, у «Досвітніх огнях» М. Драй-Хмара вбачає народницькі нотки та проголошення просвітянського гасла: «До праці! До світла» [3, 85]. Згадаймо фетишизацію цього вірша в радянському літературознавстві як вірша, що нібито утверджує силу зростаючого пролетаріату. Оригінальним було твердження вченого про визначення Лесею Українкою Шевченка лише як національного поета: «про соціальне значення його поезії – ні слова» (йдеться про ранню творчість поетеси) [3, 88]. Так же «незлободенно» читалося вип'ячення в творчості поета ідеї засудження поетесою національного поневолення народу: «вона мучилась, протестувала і, чим могла, допомагала відродженню країни» [3, 94].

Слушними були висновки про національний аспект ідейного змісту драматичних поем Лесі Українки, написаних на екзотичні сюжети: «вона думала про Україну, серцем була при нас, писала про наш час і наші обставини» [3, 119]. Промовистим у цьому

плані, за М. Драй-Хмарою, є псевдонім поетеси «Українка»: це заперечувало те, що їй закидали, – втечу від громадського життя (М. Євшан).

Виразно прочитувалися й явні алюзії дослідника, хоча б у виділених курсивом словах: *«Будь проклята кров ледача, / не за чесний стяг пролита!»*; *«Проти діла соромного / виступає слово праве...»*; *«треба шукати дороги тим людям, / що ходять в ярмі»* та ін. Або хоча б інтерпретація відомого твору «Слово, чому ти не твердая криця» як вірша, що творилася в **глухонімі** часи, а усієї поезії Лесі Українки – як поезії «розбуджування мертвих, дарування життя “сущим в гробѣх”». «Це був той огонь, – писав М. Драй-Хмара, – що мав спалити мури великої тюрми народів і разом з тим випекти старі, заіржавлені душі у покірних, затурканих і приголомшених невільників-рабів» [3, 102–103]. Цей ряд можна продовжувати.

Не в ногу з часом «ішло» спостереження вченого про Лесю Українку як поетку індивідуалізму (чим солідаризується з Д. Донцовим), «першим кличем якого є «боротьба за визволення людини з неволі духовної» [3, 141]. Правда, він робить застереження, що її індивідуалізм «цілком саморідний і весь насичений соціальним змістом» [3, 141]. Проникливо відзначає М. Драй-Хмара і ті особливості стилю поетеси, які, за сучасними інтерпретаціями, характерні для естетики модерністського письма: глибокий психологізм, проникнення в таємниці людських переживань, символічні образи тощо [3, 95, 112]. Сучасні дослідники (Л. Дем'янівська, В. Погребенник) визначають її стиль як неоромантичний [4, кн. 1, 190; кн. 2, 273].

Отож, наукове мислення вченого було новаторським, таким, що випереджало свій час. Урозріз з офіційною ортодоксальною критикою (С. Пилипенко, Я. Савченко, В. Коряк), яка акцентувала увагу виключно на соціальному тлі появи художніх творів і вишукувала в них інтернаціоналізм, вимагала проглядати їх за «марксівським методом», читалося твердження М. Драй-Хмари про концепт волюнтаризму, сильної «вольової стихії» у поетеси: «Не раціоналізм, не утопізм є властивістю Лесі Українки, а **волюнтаризм** (вид. М. Драй-Хмари)» [3, 105].

Не в унісон з часом звучало твердження науковця, що улюбленою темою другого періоду творчості Лесі Українки (900-ті роки XIX ст.) «є занепад уярмленої, переможеної нації», що втілено у «Вавилонському полоні» (1903), «На руїнах» (1904) та «Боярині» (1910). Драматична поема «Оргія» (1913) кваліфікується як твір, «де ставиться на вирішення проблема національної культури». У ній, за М. Драй-Хмарою, введено трагічну постать бідного співця подоланої Римом Греції – Антея (алюзія до антиномії Росія/Україна). У прикінцевому підсумку монографії маємо метафоричне твердження про те, що «викупляючу силу для класів і націй має тільки кров». Є у дослідженні й зіставлення поезії Лесі Українки з ученням Ніцше. Єднає їх, за М. Драй-Хмарою, героїзація сильної особистості («Грішниця»), сповідування нею в героїчній боротьбі непримиренності, упертості, крайнього максималізму. Це й подібне стали підставою для майбутніх обвинувачень неокласиків у протягуванні ідей фашизму [3, 151]. Явним автобіографізмом звучать слова М. Драй-Хмари: «Боляче за живих, що не вмiли і не вмiють оцінити одного з найкращих наших письменників» [3, 77].

Вартими уваги є й національні моменти, якими пройняті наукова стаття М. Драй-Хмари «Іван Франко і Леся Українка. (З полеміки 90-х років)», опублікована в журналі «Життя й Революція» (1926. – № 5. – С. 109–115). Полеміка між І. Франком і Лесею Українкою була полеміка «між своїми», а не між ворогами. Її суть – обстоювання різних шляхів пропагандистської роботи серед народу. Леся Українка, як учениця й вихованка М. Драгоманова, стояла на радикальних позиціях щодо поширення соціалістичних ідей. І. Франка вона кваліфікувала як діяча, який відійшов від революційного соціалізму й перейшов на рейки аполітичної літературної та наукової діяльності. Різними були й позиції двох діячів щодо визначення рушійної сили поступу. Для І. Франка – це селянство, для Лесі Українки – інтелігенція («мозок нації»).

Ключовими в полеміці стали національне питання та проблема націоналізму. І. Франко відносив Лесею Українку до групи «тих українських радикалів, що признавали себе в першій лінії

соціалістами, а тільки в другій українцями». Тому резонно її запитував: «А що значить, що українські радикали (підросійської України. – Є. С.) не вірять у національність? Чи вони думають, що національності зовсім ніякої нема? Чи, може, думають, що політична робота може не вважати на яку б не було національність? Чи, може, невіра їх відноситься тільки до української національності, а приймає московську як факт, в котрий не можна не вірити?» [3, 224]. З подібною критикою українських радикалів виступав і Б. Грінченко у знаменитій полеміці з М. Драгомановим («Листи з України Наддніпрянської»). Вона, українська підросійська інтелігенція, за Б. Грінченком, маючи «соціалістичний намір», який багатьох дуже вражає, «багато говорить і мало робить або й зовсім не робить», а «не робить ж вона тим, що вона й не може дати позитивної роботи. І це саме тим, що вона відкидає націоналізм» [2, 103]. Галицькі радикали будують свою справу на національному ґрунті, і через те у них є діло. Саме це й становить провідну думку полемічних статей І. Франка. Відомо, що з кінця 90-х років ХІХ ст. в Івана Яковича явно поміченою стає критика соціалістичних теорій, зокрема його марксистського відламу («До історії соціалістичного руху», 1904, «Що таке поступ?», 1903) та відверта декларація пріоритетності національної ідеї («Огляд української літератури в 1906 році», 1907, «Поза межами можливого» та ін.) [див. детальніше: 6, 6–16]. І. Франко твердо стояв на позиції, що ніяка соціальна праця не врятує українців від занепаду, якщо вони не зосередяться на боротьбі за соціальне визволення. Про це йдеться в його статтях, розміщених у журналі «Житє і слово»: «З кінцем року» (1896. – № 6), «Український і галицький радикалізм» (1897. – № 3) та «Соціалізм і соціал-демократизм» (1897. – № 4). До речі, цим статтям не знайшлося місця в радянському академічному 50-томнику І. Франка. Позиція І. Франка увиразнюється також у його оцінці діяльності М. Драгоманова, який, на його думку, «почував себе в першій лінії росіянином, а тільки в другій українцем». У статті М. Драй-Хмари йдеться, що в І томі листування Драгоманова з Франком за 1881–1886 роки Іван Якович критично відзивається про свого вчителя, «обвинувачуючи його в односторонності,

егоїзмові та нетерпимості до чужих думок» [5, 224]. Прозорість акцентів і натяків очевидна. Таке трактування національних моментів ішло врозріз із марксистськими догмами й підходами до трактування суспільного й культурного життя.

Можна стверджувати, що розвідки М. Драй-Хмари про Лесю Українку є взірцем академічної скрупульозності та об'єктивного (незаангажованого) підходу до аналізу літературних явищ і ситуацій.

Література

1. Ашер Оксана. Передмова // Михайло Драй-Хмара. Літературно-наукова спадщина. – К. : Наук. думка, 2002. – С. 17–32.
2. Грінченко Б. – М. Драгоманов. Діалоги про українську національну справу [Джерела з історії суспільно-політичного руху]. – К. [б. в.], 1994. – Вип. I. – 286 с.
3. Драй-Хмара М. Літературно-наукова спадщина / М. Драй-Хмара. – К. : Наук. думка, 2002. – 590 с.
4. Історія української літератури. Кінець XIX – поч. XX ст. : у 2 кн. / за ред. проф. О. Д. Гнідан. – К. : Либідь, 2006. – Кн. 1. – 624 с. ; Кн. 2. – 496 с.
5. Наєнко М. Микола Зеров і питання неокласицизму / М. Наєнко // Слово і час. – 2002. – № 11. – С. 38–48.
6. Червак Б. «Наперед українці» (До національної ідеї Івана Франка) / Б. Червак. – К. : Вид-во ім. Олега Ольжича ; вид-во ім. Олени Теліги, 1994. – 38 с.

Сохацкая Е. М. Драй-Хмара о Лесе Украинке (национальный аспект).

Проанализированы два научных труда М. Драй-Хмары – «Лесья Украинка. Жизнь и творчество», «Иван Франко и Лесья Украинка. (К полемике 90-х годов)». Акцентировано внимание на новизне суждений автора, а также на явном идеологическом подтексте этих произведений.

Ключевые слова: неоклассик, иносказание, национальное возрождение, объективный подход.

Sohatska E. M. Drai-Khmara about Lesia Ukrainka (National Aspect).

Two scientific works by M. Drai-Hmara – “Lesia Ukrainka. Life and Creative Work” and “Ivan Franko and Lesia Ukrainka. (In the Polemics of the 90’s Years)” are analyzed. The attention is paid on author’s novelty judgements and distinct ideological subtext in these creative works.

Key words: neoclassic, allegory, national revival, equitable approach.